

SAMİRƏ ƏHMƏDOVA
ADİU(UNEC)
Təbriz küçəsi 81
samira-ahmadova@mail.ru

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNDƏ MƏKANI QRAMMATİK HALLAR

Xülasə

Hal kateqoriyası qrammatik kateqoriyadır. Əsasən, isimlərə aid edilir. İsimlər, eləcə də cümlə daxilində digər sözlərin və feillərin tələbilə, xüsusi morfoloji göstəricilər qəbul edərək müxtəlif formalara düşür. Bu zaman onun qəbul etdiyi morfoloji göstəricilər hal şəkilçiləri adlanır. Hal şəkilçiləri sözlər arasında əlaqə yaradan sözdəyişdirici şəkilçilərdir. Bu şəkilçilər vurğulu olub sözlərə bitişik yazılır. İsmi hal şəkilçiləri çox qədim tarixə malik olan bir proses olaraq müxtəlif dövrlərdə müəyyən fonetik dəyişmələrlə işlənmişdir.

Müasir Türkiyə və Azərbaycan türkcəsində də hal şəkilçiləri müəyyən bir tarixi dövr keçmiş, müxtəlif terminlərlə işlədilmişdir. Məqalədə bu haqda geniş bəhs edilmişdir.

Azərbaycan dilində hal şəkilçiləri keçən əsrdən sabitləşərək müəyyən sistemə düşür. Türk dilində bu proses ləngiməkdədir və türk tədqiqatçıları arasında bu məsələ ətrafında müxtəlif fikirlər, qaydalar irəli sürülür. Azərbaycan dilində ismin halları 2 qrupa ayrılır: qrammatik və məkani qrammatik hallar. Məna və məzmununda məkan çalarları üstünlük təşkil edən qrammatik hal kateqoriyasına yönük, yerlik, çıxışlıq halları daxildir. Türk dilində də bu halların tədqiqinə nəzər yetirilir. Bəzi hallarda bu halların bir-birinin əvəzində işlənmə məqamlarına da rast gəlinir. Bu zaman tarixilik ön planda olur. Tədqiqatda həm Azərbaycan, həm türk tədqiqatçılarının araşdırmalarına nəzər salınır.

Açar sözlər: hal, durum, məkani qrammatik hal, türkcə, yönük, yerlik, çıxışlıq

Hallanma – hal kateqoriyası qrammatik (morfoloji-sintaktik) kateqoriya olub, isimlərə və isimləşmiş digər nitq hissələrə aid edilir və cümlə daxilində digər sözlərin və feillərin tələbilə, xüsusi morfoloji göstəricilər qəbul edərək müxtəlif formalara düşür. Bu zaman onun qəbul etdiyi morfoloji göstəricilər hal şəkilçiləri adlanır. Hal kateqoriyası sözlər arasında əlaqə yaratmağa xidmət edir və sözdəyişdirici şəkilçilərdir. Bu şəkilçilər çox qədim tarixə malik olan proses olub zaman keçdikcə müxtəlif formalara düşmüş, sabit şəkil almışdır.

Müasir Azərbaycan dilində sistemləşmiş, formalaşmış hal şəkilçiləri müəyyən bir tarixi dövr keçmişdir. Dilçi alim Muxtar Hüseynzadənin tədqiqatlarına əsaslanaraq deyə bilərik ki, isimlər uzun müddət heç bir ad altında öyrənilməmiş, sadəcə müəyyən qrammatika kitablarında şəkilçilərinə görə izahlar verilmişdir, hətta “üçün” qoşması da bu kateqoriyaya daxil olunmuşdur. İnqilabdan sonra yazılan “Türkcə sərf-nəhv” kitabında ismin hallarına heç bir ad verilmədiyindən hallar yalnız qəbul etdikləri şəkilçilərə görə izah edilmişdir. Halların miqdarı isə bu kitabda səkkizə çatdırılmışdır, yəni bu kitabdən əvvəl yazılmış kitablardakı yeddi hala bir də *üçün* (-*çin*, -*çün*) qoşması ilə işlənən səkkizinci hal əlavə edilmişdir.

1934-cü ildə isimlərin hal adları yaranmışdır. Əvvəlcə yeddi hal qəbul edilmiş, 1939-cu ildə birgəlik və yiyəlik çıxarılsa da, sonradan ikincisi yenidən hallara daxil edilmişdir. Hazırda dilimizdə altı hal şəkilçisi mövcuddur. Bu şəkilçilər vurğu qəbul edərək sözlərə bitişik yazılır. İsimlər adlıq haldan çıxıb digər hallar üzrə dəyişdikdə cümlə üzvlərinə görə də dəyişir.

Türkiyə türkcəsində də hal və hallanma ilə bağlı məsələlər aktuallığı ilə seçilir, eyni zamanda, bu haqda müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Türkiyə türkcəsində "tüştü", "hal", "isim hali", "düşüm", "ad durumu", "durum" kimi adları ilə öyrənilmişdir. Türkiyədə tanınmış tədqiqatçılar Zeynəb Qorxmaz, Əhməd Topaloğlu, Muharrem Ergin və b. hal ilə bağlı müxtəlif qaydalar söyləmiş, müxtəlif adlarla adlandırılmış, sayca artıb-azalmışdır. Müasir türk dili qrammatikalarına da baxdıqda bu fərqləri görə bilərik. Zeynəb Qorxmaz ismin hallarından danışarkən onun tərifini "İsmi cümle içinde bulunduğu dil bilgisi şekli: yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum" (8,77) kimi verir. Muharrem Ergin isə ismin hal şəkilçilərini "əsas etibarilə ismi feillə bağlayan, isimlərlə feillər arasında münasibət quran eklər"(9, 283) hesab edir. Muharrem Ergin ismin hallarını 9 yerə bölür: yalın, ilgi, yapma, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, vasitə, eşitlik, yön göstərmə hali.

Zeynəb Qorxmaza görə, əsas ad halları (durumları) bunlardır: yalın durum, ilgi durumu, yükləmə durumu, yönəlmə durumu, bulunma durumu, çıxma durumu, vasitə durumu, eşitlik durumu (8, 266).

Ə.Rəsulov və R.Rüstəmovun hazırladıqları "Türk dili" dərsliyində, Azərbaycan dilində olduğu kimi, müasir Türkiyə türkcəsində də altı hal göstərilir: yalın hal, ilişik hal, varımlı hal, belli işlənmiş hal, durumlu hal, çıxımlı hal.

Azərbaycan dilində ismin halları 2 qrupa ayrılır: qrammatik və məkani qrammatik hallar.

Qrammatik hallar (adlıq, yiyəlik, təsirlik) formaca morfoloji, vəzifəcə sintaktik tələblərə tam şəkildə uyğun gəlir. Morfoloji – sintaktik vahidlərin vəhdətini özündə əks etdirir. Məkani qrammatik hallar (yönlük, yerlik, çıxışlıq) isə sadalanan tələblərdən əlavə, həmçinin məkan anlayışını da ifadə edir. Belə isimlərin məna və məzmununda məkan çalarları üstünlük təşkil edir. Məsələn: yönlük hal məkana yönəlmə, yerlik hal obyektə yerləşmə, çıxışlıq hal isə obyektə çıxma hallarını qabarıq şəkildə əks etdirir.

Türkiyə türkcəsinin qrammatikasında "məkani qrammatik hal" anlayışı yoxdur. Nadir Engin Uzun "Anaçizgileriyle Evrensel Dil bilgisi ve Türkçe" adlı kitabında iki cür halın olduğunu yazır: "soyut olan" və "soyut olmayan". Tədqiqatçı soyut duruma "yalın" və "belirtme", biçimbilimsel, yəni soyut olmayan qrupa isə "yönəlmə", "kalma" və "çıkma" halları daxil edir. Bu qaydaya əsasən isə yönlük, yerlik, çıxışlıq halları ilə yönəlmə, kalma (bulunma), çıkma (ayrılma) halları paralellik daşıyır.

Tahsin Banguoğlunun araşdırmalarında "Adlarda çekim" başlığı altında araşdırmaya cəlb etdiyi "Kime hali" adı altında yönəlmə, girmə hali (datif), kimde hali adın durma, kalma hali (locatif), kimden hali isə çıkma (ablatif) uzaklaşma hali haqqında məlumatlar yer alır. Tədqiqatçı qeyd edir ki, bu üç hal zaman və məkan içində yer və göstərmə hallarıdır: " Bu halleri ile bu adlar fiilin olduğu yerleme (localition) şartlarını belirtirler. Bu sebeple onlara **yer yön halleri** (cas locaux) adını verimiz" (2,328). Deməli, Azərbaycan dilində "məkani qrammatik hal" termini Türkiyə türkcəsində "yer yön halləri" adı ilə tədqiq edilir. Lakin hər iki dildə sözügedən hallar termin olaraq fərqli adlandırılarsa da, məkan bildirmə olaraq eyni xüsusiyyətləri daşıyır.

Azərbaycan dilində ismin yönlük halı hərəkətin yönəldiyi şəxsi, əşyanı, hərəkətin istiqamətini, çatacağı son yeri, nöqtəni, zaman və məkan hədudunu bildirir və kimə? nəyə? suallarına cavab verir. Yönlük hal, əsasən, feillərin tələbinə görə dəyişsə də, bəzən isimlərlə də bağlı olur. Yönlük hal hallana bilən sözlərə a^2 və ya ya^2 şəkilçiləri artırılmaqla yaranır. Yönlük haldakı sözlər həm feili, həm də ismi xəbərlərlə əlaqəyə girir.

Məsələn: O, hamıda təəccüb oyadan bir məharətlə imtahan verib riyaziyyat fakültəsinə daxil oldu (13,17). Bu zaman qız, Həsənə kin və qəzəb dolu amansız bir nəzər salaraq, təbəşiri yerə tökdü (13,17). Hiss edirsən ki, sənə yazıq könlün də sevgiyə susayır. O da coşub-daşmaq istəyir (13,22) - bu nümunələrdə yönlük hal feili xəbərlərlə əlaqəyə girir. "O, Ey şah! - dedi, -

dünya malı şahlara lazımdır, bizə bu azad çöllər də bəsdir" (13,26) cümləsində yönlük hal ismi xəbərlə bağlıdır.

Türkiyə türkcəsində də yönelme hal "a/e (ya/ye)" şəkilçisi ilə düzələrək bu strukturu qoruyur: "İnsanoğluna benziyorsun sen de" (14, 68) "Bu durumda ona çok zordur" (14,57)

Qeyd edək ki, Türkiyə türkcəsində xüsusi isimlərdən sonra gələn yönlük hal şəkilçisi, yəni yönelme hal xüsusi işarə ilə yuxarıdan ayrılır. Buna "kesme işareti" deyilir. "Can Baba'ya vız gelir" (14,85). Kəsmə işarəsinə digər iki yer yön hallarında da baş verir: Məsələn: "Yılmaz'dan beter oldum" (14,71).

Yönlük halda olan sözlər cümlədə, əsasən, vasitəli tamamlıq və yer zərfliyi vəzifəsini daşıyır. Məsələn, İmdad istəyən bir cüt qara göz ataya zillənmişdi (13,31). Göyərçin qanadlarını çalaraq havaya qalxdı (13, 31).

Yönlük halda olan söz və birləşmələr cümlədə xəbər vasitəsilə idarə olunaraq müstəqil sintaktik vəzifə daşıyır. Cümlədə yerinə yetirdiyi funksiyadan asılı olaraq, tamamlıq, zərflik və xəbər ola bilər. Kimə? nəyə? suallarına cavab verən sözlər cümlə üzvünə görə tamamlıq, ismi xəbər (bu zaman əşya, obyekt bildirir), haraya? sualına cavab verən isimlər isə zərflik olur (məkan, zaman anlayışını ifadə edir).

Azərbaycan dilində yönlük halın aşağıdakı vəzifələri vardır:

Yönlük hal hərəkətin yönəlmə obyektini bildirir.

Mərdan yoldaşlarına deyir (13,125). Məndən xanımınıza salam deyir (13,128).

Əşyanın yönəlmə və istinad obyektini bildirir.

Məsələn, *dosta məktub, düşməne nifrət, uşağa qayğı, böyüyə hörmət, anaya məhəbbət* və s. Onun anasına məhəbbətini heç nə əvəz etmirdi (13, 85)

Azərbaycan dilində də, türk dilində də yönlük hal həmçinin haraya? sualına da cavab verir. Bu zaman hərəkətin yönünü, varacağı son nöqtəni bildirir:

Məsələn: Çadıra da girmədim. Qapıda oturub gözümlü uçurumdan o tərəfdə görünən mənzərələrə dikdim.

Hətta "biz", "siz", "onlar" kimi əvəzliliklər yönlük hal şəkilçisi qəbul edərək məkan bildirir. Məsələn: Gedək bizə, — dedi (13,26). Türkiyə türkcəsində də bu qayda özünü göstərir.

Həm Azərbaycan, həm də Türkiyə türkcəsində qoşmalarla işlənərək məsafə, zaman, istiqamət anlayışını ifadə edir:

Məsələn, *evədək, səhərə qədər (sabahə kadar), dostuna sarı* və s.

Məsələn: Sonra əlimdən tutaraq özünə tərəf çəkib çənəmdən öpdü (13,253). Saat üçə qədər evdə olmalıyam (13,259).

Yönlük halda olan sözlər "görə" və "nisbətən" qoşmaları ilə işlənərək nisbət və müqayisə məzmunları ifadə edir. Məsələn,

Qıza nisbətən xeyli ədəb-ərkanla çay içməyə başladı (13,156).

Məsdərlər və *-lıq4* şəkilçisi ilə düzələn isimlər bəzən yönlük halda işlənərək, məqsəd məzmunu bildirir. Məsələn:

Əlisəfayacan hamını öz təsəvvüründə ağladır və bəzən ona elə gəlirdi ki, gözlərinin qabağındakı bu görümlərdə nəse oğurluğa bənzər bir şey var (13, 197). O, mənə baxmamaya çalışsa da, mən tez-tez baxırdım. Mən ikiüzlülük etməməyə - briqadadan heç nə gizlətməməyə and içmişdim (13,192).

Belə hallarda yönlük hal şəkilçisini *üçün* qoşması ilə əvəz etmək mümkündür. Türkiyə türkcəsində də "üçün" anlamı daşıyan yönlük halda işlənən sözlər var. Məsələn: "Size bu iyiliği yaparım" ilə "Sizin için bu iyiliği yaparım" cümlələri eyni anlamdadır.

Yönlük hallı sözdən sonra "oxşayan", "bənzəyən" kimi feili sifətlər gəldikdə bənzətmə, oxşarlıq çalarlarını görə bilərik:

Bir-birindən fərqlənir və onların da arasında həmişəlik keçmişdə qalmış tanışına, dostuna, əzizinə oxşayanını görəndə həyəcanlanır, hisslər səni götürüb aparır, nə qədər edirsən də özünü ələ ala bilmirsən (13,192).

Türkiyə türkcəsində də feili sifətlərin yönük halda işlənməsi üstünlük təşkil edir. Məsələn: “Fakat korkak yaklaşanlara kızır, parçalar” (14,85).

Azərbaycan dilində sonu açıq saitlə bitən isimlər yönük halda fərqli tələffüz edilir: komaya [komuya], nənəyə [nəniyə] və s. Bu cür sözlərdə ikinci hecadakı açıq sait qapalıya keçir.

Yerlik hal hərəkətin baş verdiyi və ya əşyanın tutduğu yeri bildirir. *Kimdə? nədə? harada?* suallarına cavab verir. Yerlik hal adlıq halda olan isimlərin sonuna *-da*² şəkilçisini artırmaqla yaranır. Yerlik halda olan söz həm feli, həm də ismi xəbərlə əlaqəyə girir.

İsmi yerlik hal şəkilçisi **-da**, **-də** türk və monqol dillərində işlənən **ça**² (çaq-Azərbaycan dilində çağ) sözündən əmələ gəlmişdir. Burada **ç-d** keçidi inandırıcı görünür. **-ça** morfoloji göstəricisi XIII- XIV əsrlərə aid monqol mətnlərində yönük və yerlik hal şəkilçisi kimi işlənməmişdir. Deməli, yönük və yerlik halların bəzən bir- birini əvəz etməsinin səbəbi də bununla bağlıdır (1,185). Türkiyə türkcəsində də yerlik hal (kalma, bulunma hali) –de, -da, -te, -ta şəkilçiləri ilə işlənir.

Yerlik halın aşağıdakı vəzifələri vardır:

1. Yerlik hal əşyanın və ya hərəkətin olduğu yeri bildirir.

Məhz əşyalıq və ya məkan münasibətləri bildirməsindən asılı olaraq, həmin sözlər cümlədə ya tamamlıq, ya da yer zərfliyi olur. *Məsələn, Hətta gecə yerimin içində xeyli oyaq qalaraq, dünən buraxdığım səhvləri bütün aydınlığı ilə xəyalımdan keçirir və yanıb-tökülürdüm* (13,159).

Yerlik halda olan sözlər tam məkan bildirməsə də, mənasında məkan anlayışı olur. Məsələn: **Üzündə** elə bir ifadə vardı ki, elə bil, oyunu aparmağına qətiyyənlə şübhəsi yox idi (13, 160) – nümunəsində "üzündə" sözü məkan deyil, lakin hərəkətlər məhz üzdə baş verdiyi üçün yer bildirir.

2. Zaman və fəsil bildirən isimlər yerlik halda zaman zərfliyi əmələ gətirir.

Yayda hər tərəf çiçək bürüyürdü.

3. *-lıq4* şəkilçili isimlər yerlik halda zaman məzmunu bildirir. *Cavanlıqda, qocalıqda, uşaqlıqda* və s.

Məsələn, Adətən, nəşriyyat işçiləri, nəşriyyata gəlib-gedən müəlliflər söhbət düşəndə, gülə-gülə, yaxud xəyalda dala-dala deyirdilər ki, eh, **cavanlıqda** kim şer yazmayıb?! (13, 230)

4. *-lıq4* şəkilçili isimlər yer məzmunu bildirir. *Ortaqlıqda, aralıqda* və s. Buotağın da qapısı beşinci mərtəbədəki o biri otaqların qapısı kimi uzun aralığa açılırdı və o uzun **aralıqda**, xüsusən yay vaxtı xlor iyindən dayanmaq olmurdu, çünki aralığın hər iki başında tualet var idi və mərtəbənin arvadları gecə-gündüz ora xlor tökürdülər ki, üfunət-çirkab aləmi başına götürməsin (13, 362).

5. *Qaranlıq, işıq* kimi isimlər yerlik halda hal-vəziyyət məzmunu bildirir. Sənubərə görə səhərdən dayanıb burda, adamın ürəyini sıxan bu erkən **qaranlıqda**, bu küləkdə, bu qış ciskinində, bu təkəzlü minarənin yanında, Sənubərə görə.(13, 52)

6. *O* işarə əvəzliyindən yerlik halda zaman zərfliyi əmələ gəlir. Məsələn, Sən hələ oxuyacaqsan, məktəbi qurtaracaqsan, sonra institutu qurtaracaqsan, **onda** yenə görüşəcəyik sənə. (13, .64)

7. Saylardan düzəlmiş isimlər yerlik halda işlənərək müxtəlif zərflər əmələ gətirir. *Birlikdə, təklikdə, ikilikdə, azlıqda* və s. *Birlikdə* çox vaxt keçirdilər (13,122).

Türkiyə türkcəsində də yer, zaman və durum anlayışlarını daşıyır. Məsələn: Okullar **eylülde** açılıyor (zaman). “Bu tabuta girmək Hristiyanlar arasında da var” (yer) (14,103). O **ayakta** uyudu (durum). Bəzi cümlələrdə yerlik hal müqayisə anlayışları da daşıyır. “Leylanın derdi benimkinin yanında eglence sayılmaz mı? (14,100).

Çıxışlıq hal hərəkətin çıxış, yəni başlanğıc nöqtəsini bildirir. Azərbaycan dilində çıxışlıq hal *-dan*² şəkilçisi ilə əmələ gəlir, *kimdən? nədən? haradan?* suallarına cavab verir. Türkiyə türkcəsində də *-dan, -den, -tan, -ten* şəkilçi variantları ilə işlənir.

Çıxışlıq halda olan sözlər həm təsirli, həm də təsirsiz feillərlə əlaqəyə girir. Məsələn: Otello bir dəfə də olsun, dəsmalı haradan aldığını Kassiodan soruşmurdu. Lakin burada Kassiodan heç bir şey soruşmağa lüzum yox idi (13,217). Bu halda olan sözlər ismi xəbərlə də əlaqəyə girir.

Qeyd edək ki, çıxışlıq hal yerlik və yönlük hal şəkilçilərindən yaranmış və formalaşmışdır. Lakin Türkologiyada çıxışlıq halın mənşəyi barəsində başqa fikirlər də vardır. Q.İ.Ramstedt və M.Resenen türk dillərində çıxışlıq hal şəkilçisinin müstəqil **yan** (storonı) sözündən, yaxud koreya sözü olan **tan** (kray «qıraq, kənar, qurtaracaq, axır», rant «haşiyə, kənar») əmələ gəldiyini söyləyirlər. Bu fikri məqbul hesab etmək olmaz. Bununla belə Q.İ.Ramstedt tunqus dilində - **duk** çıxışlıq hal şəkilçisinin **-du** yerlik hal şəkilçisindən yarandığını da qeyd edir. Çıxışlıq hal şəkilçisi **-da//də** yerlik hal şəkilçisi və **-na//nə** yönlük hal şəkilçisindən formalaşmışdır. Başqırd dilinin materialları əsasında bu fikir təsdiq olunmuşdur: Başqırd dilində **ulına** (oğluna), **uli-na-n** (oğlundan). Burada **-na** yerlik hala **-n** formantının artırılması ilə çıxışlıq hal şəkilçisi yaranmışdır (5,185).

Çıxışlıq halın bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri var:

1. Çıxışlıq hal bəri, sonra, qabaq, əvvəl sözləri ilə işlənərək zaman məzmunu bildirir.

Məsələn: Soltan qəddini düzəldib, tanışlığımızdan bəri birinci dəfə onda görüb hiss etdiyim məğrur, ötkəm bir əda ilə...(13,176). Yəni ovdan gələn pulu yığıb saxlayaq. Elə ki, on beş-iyirmi min oldu, ondan sonra yenə sərf eləmək lazım olduğu barədə fikirləşərik (13,189).

2. Başqa, əlavə, qeyri qoşmaları ilə birgə fərqləndirici mənə ifadə edir.

Məsələn: **Anasından başqa** heç kimi yox idi.

3. Bəzən şəkilçisiz işlənərək zahirən adlıq hala bənzəyir-daş ev.

Qarşıdakı həyətin **daş** (daşdan) hasarından bir oğlan uşağının başı göründü.

4. Çıxışlıq hal çıxış nöqtəsi deyil, isim haqqında məlumatı bildirir.

5. Səbəb bildirir.

Çıxışlıq halda olan sözlər vasitəli tamamlıq, yer zərfliyi və ismi xəbər vəzifəsində işləyə bilər. Məsələn, Hər gün səhər yerindən qalxıb həyətdə açılan pəncərədən o seyrək yarpaqları görürdü və hər səhər də o yaşıl-sarımtıl seyrək yarpaqlar təkcə ötüb-getmiş yazdan yox, ötüb-getmiş ömürlərdən, dünyanın müvəqqətiliyindən xəbər verirdi, illərlə xatırlamadığı və çoxdan bu dünyadan köçüb getmiş adamları birdən-birə xatırlayırdı, yaxın, uzaq o simalar, sifətlər bir-bir gözlərinin qabağında canlanırdı və o simaların gözləri həmişə də yumulu olurdu. Hara? – deyər Adil arxadan qışqırdı (13, 224).

Türkiyə türkcəsində də çıxışlıq hal (ayrılma halı) müxtəlif vəzifələr daşıyır:

1) Varlığın çıxıb uzaqlaşdığı yeri göstərir. Məsələn: “Şimdi, annesinin karnından yeni çıkan tay gibidir Zeynep” (14,45).

2) Zaman bildirir. Məsələn: Sabahtan uyuyamıyor” (14,104).

3) Durum bildirir. Məsələn: “Sen de onun dilindeki silahdan korkuyorsun sanki” (14,88)

4) Müqayisə bildirir. Məsələn: “O benden daha zeki”.

5) Bir şeyin nədən düzəldiyini bildirir.

Həm Azərbaycan, həm Türkiyə türkcəsində çıxışlıq hal keyfiyyət anlamı da daşıyır. Məsələn: Qapı taxtadandır (Azərbaycan dilində). “Biraz hafif gibi görünüyor ama kumaşı ipekten olduğu içindir” (Türk dilində) (14,69).

Türk dilləri tarixində çıxışlıq hal nisbətən yeni yaranan, gənc hal hesab olunur. Türkoloqlar belə hesab edir ki, çıxışlıq hal digər hallara nisbətən sonrakı dövrdə yaranmışdır, bu səbəbdən də çıxışlıq hal məzmununu digər hallar ifadə etmişdir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan və Türkiyə türkcələri eyni köklü olduğu üçün sözügedən halların işlənməsində bənzərliklər özünü göstərir. Bu halların forma və məzmun fərqləri isə dillərin tarixi inkişafı və ayrılması zamanı yaranmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

Elmi ədəbiyyat:

1. Aslanov A. Müasir Azərbaycan dilində qrammatik kateqoriyalar. Bakı: ADU, 1985, 80 s.
2. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri. Ankara:Türk Tarih Kurumu Basım Evi,1986, 627 s.
3. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. Bakı:Maarif, 1961, 191 s.
4. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfolojiya, III hissə. Bakı: Maarif, 2007, 279 s.
5. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. I hissə. Bakı: Nurlan, 2007, 279 s.
6. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. II hissə. Bakı: Nurlan 2007, 351 s.
7. Kazımov Q. Seçilmiş əsərləri. Morfolojiya, III hissə. Bakı: Maarif, 2010, 510 s.
8. Korkmaz Z. *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1992, 575 s.
9. Muharrem E. Universiteler için Türk dili. İstanbul:Bayrak Basın, 1990, 577 s.
10. Rəsulov Ə.A., Rüstəmov R.Ə. Türk dili. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 308 s.
11. Topaloğlu A. Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken, 1989, 228 s.
12. Uzun N. E. Anaçizgileriyle Evrensel Dil bilgisi ve Türkçe. İstanbul:Multilingual, 2000, 665

Bədii ədəbiyyat:

13. Əfəndiyev İlyas. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə. I cild. Bakı: Avrasiya Press, 2005, 280 s.
14. Elçin. «Seçilmiş əsərləri» (10 cildə), I cild., Bakı: "Çinar-Çap" nəşriyyatı, 2005, 626 s.
15. Mete Ömer Lütfi. Aşıklar Ölmez. İstanbul: Yakın plan yayınları, 2014, 168 s.

C.Ахмедова

Пространственные грамматические падежи на азербайджанском и турецком языках

Резюме

Категория падежа, будучи грамматической категорией. В основном, относится к существительным. Существительные, также, с требованием других слов и глаголов внутри предложения, принимая специальные морфологические указатели приобретают различные формы. При этом, принятые им морфологические показатели называются падежными окончаниями. Падежные окончания, являются словоизменительными окончаниями. Эти окончания, будучи с ударением пишутся слитно к словам. Падежные окончания имен существительных, будучи процессом имеющим древнюю историю, были разработаны с определенными фонетическими изменениями в различные времена.

На турецком и азербайджанском языках падежные окончания, также прошли определенный период, были использованы с различными терминами. В статье, эта тема широко повествуется.

Несмотря на то, что падежные окончания на азербайджанском языке стабилизируются еще с прошлого века вошло в определенную систему. На турецком языке этот процесс

замедляется и среди турецких исследователей выдвигаются различные мнения и правила по этому вопросу. Падежи имен существительных на азербайджанском языке делятся на две группы: грамматические и пространственные грамматические падежи. Категория грамматических падежей, в значении и содержании которой преобладают пространственные от-тенки, включает в себя дательный, творительный, предложный падежи. На турецком языке обращается внимание на исследование этих падежей. В некоторых случаях также встречаются и моменты взаимозаменяемости этих падежей. В таких случаях историчность переходит на первый план. В исследовании обращается внимание на исследовательские работы турецких и азербайджанских исследователей.

Ключевые слова: падеж, положение, пространственные грамматические падежи, турецкий, дательный, творительный, предложный

S.Ahmadova

Spatial grammatical cases in azerbaijani and turkish

Summary

The category of cases is a grammatical category. This is mainly refers to the nouns. The Nouns take a special morphological indicators and fall into different forms, by request of other words and verbs within the sentence. At this time, the morphological indicators, that he has adopted are called case suffixes. The case suffixes are the word-changing suffixes that make connection between words. These suffixes are emphasized and are adjacent to words. The case suffixes of the Noun, as a process that has a very ancient history, has been processed with some phonetic variations at different times. In the modern Turkish and Azerbaijani language, case-suffixes have passed a certain period of time and used with different terms. In the article, we talked widely about it. Although, the case suffixes in Azerbaijani language have stabilized from the last century and reached a certain system. In Turkish this process is slowing down. There are putting forward different ideas and rules around this issue by Turkish researchers. In Azerbaijani, the cases of the Noun are divided into two groups: grammatical and spatial grammatical cases. The category of grammatical case, that dominates spatial images in meaning and content, includes dative case (yonluk hal), locative case (yerlik hal) and ablative case (cixishliq hal). In Turkish these cases are examined. In some cases, these cases are used instead of each other. At this time, the historicity is in the foreground. The study examines the research of both Azerbaijani and Turkish researchers.

Keywords: case, durum (situation), spatial grammatical case, Turkish, dative, locative, ablative

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 04.08.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aybəniz Hüseynova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.